

יחסה של החסידות לליקויי למידה ולבורות בספרות העיון ובסיפור החסידי

דינה לזין

מבוא

במאמר זה ברצוני לבחון את יחסה של החסידות לילדים ולבוגרים בעלי ליקויי למידה שנשארו בשולי החברה היהודית בשל בערותם ובשל אי יכולתם לקרוא ולכתוב, כפי שהוא נחשף בטקסטים החסידיים העיוניים ובסיפור החסידי.

כדי לבנות דיון על בסיס תמטי מגוון בחרתי בסיפורים ממקורות חסידיים שונים, מתוך מודעות לשוני ביניהם ברמת האמינות והאותנטיות מבחינה היסטורית, החל מ"שבחי הבעש"ט"¹ ועד למקורות מאוחרים יותר כמו "דברים ערבים"². תחילה אבדוק את מעמדם של החריגים בחברה היהודית בימי הביניים באירופה מבחינה היסטורית וסוציולוגית, ועל רקע זה ניתן יהיה להבין ביתר שאת את חידושה של החסידות בנושא זה.³

היבט נוסף שיבוא לידי ביטוי בדיון מעוגן בממצאים מחקריים ובספרות מקצועית בתחום אבחון תלמידים בעלי צרכים מיוחדים, וכן בסיפורם האישי של אנשים שחוו על בשרם קשיים לימודיים.

נושא החריגים באירופה בימי הביניים נחקר בידי אפרים שהם-שטיינר בספרו "חריגים בעל כורחם"⁴. על פי מחקר מתברר שהחריגים, כמו בעלי המום, חולי הנפש ובעלי הלכות השכלית היו בשולי החברה היהודית; זאת בנוסף להיותה של החברה היהודית עצמה מיעוט וחריג בשולי החברה הנוצרית הסובבת אותה. מעטים היו המקורות בכתב שחשפו את עולמם הפנימי של החריגים. לדבריו, היחס כלפי החריגים היה מעורב בחמלה וברחמים מחד גיסא, ומאידך גיסא בחרדה וברתיעה.

רקע היסטורי זה מעצים את תרומתה של החסידות לחברה ביחסה לחריג המוגבל בשכלו, לחריג בעל לקויות הלמידה ולאנשים בורים שלא הצליחו ללמוד בגלל קשיים לימודיים שונים. מלבד ליקויים מולדים היווה בתקופה זו גם מצב כלכלי רעוע גורם שהביא יהודים להיחשב כבורים

1 ד"ב מליניץ, שבחי הבעש"ט (עורך: א' רובינשטיין), [קאפוסט תקע"ה], ירושלים תשנ"ב.

2 ד"ב ארמון, דברים ערבים, סיפורים מהבעש"ט, מונקטש תרס"ג-רס"ה.

3 נושא זה כבר נדון בחז"ל. על יחסם של חז"ל לליקויי למידה ראה א' שופר, "היחס התורני לקשיי למידה", תחומין, טז (תשנ"ו), עמ' 203-207.

4 א' שהם-שטיינר, חריגים בעל כורחם: משוגעים ומצורעים בחברה היהודית באירופה בימי הביניים, ירושלים 2008; מ' גידמן, התורה והחיים בימי הביניים, תל אביב 1968, עמ' 91. תודה לפרופ' אברהם גרוסמן על הפניה זו.

וכ"עמי ארצות".⁵

גורם נוסף הוא אירועים היסטוריים משמעותיים בשנים שקדמו להופעת החסידות שזעזעו את אושיות החברה היהודית והסיטו את איךאל לימוד התורה בעולם היהודי במזרח אירופה. ביניהם, התאסלמותו של נביא השקר שבתאי צבי בשנת 1666 הביאה לשבר אמוני ולאכזבה גדולה. כמו כן, חורבן הקהילות הרבות של עם ישראל בפרעות ת"ח-ת"ט גרם לבעיות כלכליות קשות שמנעו מרבים למידה מסודרת והגבירו את הבורות בעם ישראל. בתקופה זו ניכר תהליך גובר והולך של נתק בין השכבה הלאומית לפשוטי העם שכל מעייניהם היו הישרדות קיומית. כתוצאה ממכלול גורמים אלה נדחקו יהודים רבים בשל בורותם לשוליים החברתיים, ובכך נפגמה גם מעלתם בעבודת ה' בעיני החברה ובעיני עצמם.

הופעתו של הבעש"ט, המבשר של תורת החסידות ושל הדרך הרוחנית-דתית החילופית, הפיחה בעם ישראל רוח חדשה. הוא נסך תקווה ואמונה ביכולותיו של כל אדם לעבוד את בוראו בכוונה, אף אם לא ידע ללמוד גמרא או אפילו קרוא וכתוב.⁶

הבעש"ט הדגיש את עבודת הדעת, היינו את ההתבוננות השכלית המנכיחה את הבורא בכל עצם שבעולם. עם זאת, ההכוונה הייתה מעט שונה מהמקובל: הוא העצים את הלימוד ואת ההבנה השכלית שבכוחם לקשר את האדם לעולמות העליונים, כפי שאומר תלמידו, ר' יעקב יוסף מפולנאה:

קבלתי ממורי וזכרתי במקום אחר (במדבר ע, ה) כאשר האדם לומד בלי דעת או שאינו מבין אז הוא בבחינת מלכות, וכאשר הוא לומד ומבין עם הדעת אז מקשר מלכות עם הבינה.⁷

אולם שאיפה רוחנית זו של חידוד הדעת בעבודת ה' לא מנעה ממנו להבין את המגבלות ואת ההישגים השכליים הנמוכים של אנשים בעלי לקויות למידה ואנשים חסרי ידע בקריאה ובהבנת הנקרא. במפגשיו הרבים עם פשוטי העם הוא הדגיש את יכולתו של כל אדם להשפיע על העולמות העליונים בתפילה מעומק הלב ובעשייה יום יומית שיש עמה כוונה טהורה ותמימה. שבחו של "עם הארץ", בתפיסת הבעש"ט, נובע דווקא מכך שאינו מודע למשמעות העמוקה של מעשיו; זוהי עשייה שאין בה פניות ואין בה חישוב של רווח והפסד.⁸ בהתאם לתפיסה זו הבעש"ט מסביר את הפסוק "כל אשר תמצא ידך לעשות בכוחך עשה", שכל אדם מסוגל לפתח

5 על הרקע ההיסטורי ועל הבורות הגדולה של יהודים כפריים באותה תקופה ראה 'אלפסי, החסידות מדור לדור, א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 11-14.

6 הבעש"ט הוא רבי ישראל בן אליעזר, נולד בין תנ"ח לת"ס, 1698-1700. נפטר ב-1' בסיון ה'תק"כ (1760). על דמותו של הבעש"ט ועל פועליו נכתבו ספרים ומאמרים רבים. המקיפים ביניהם: ע' אטקס, בעל השם הבעש"ט - מאגיה, מיסטיקה, הנהגה, ירושלים תש"ס; מ' רוסמן, הבעש"ט מחדש החסידות, ירושלים 1999; ג' שלום, "דמותו ההיסטורית של רבי ישראל בעל שם טוב", בתוך: ד' אסף (עורך), צדיק ועדה, היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות, ירושלים תשס"א, עמ' 66-92; מ' רוסמן, "מזיבוז' ורבי ישראל בעל שם טוב", בתוך: צדיק ועדה (שם), עמ' 106-118; ע' אטקס, "הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'", בתוך: צדיק ועדה (שם), עמ' 119-152. על הבעש"ט ועל דרכו בפתרון בעיות הדור ראה אלפסי, שם, עמ' 15-22.

7 יעקב יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף [קורין תק"ם], ניו יורק תשנ"ח, מוטות, עמ' תמא ע"א.

8 נ' לדרברג, סוד הדעת, ירושלים תשס"ז, עמ' 114-115. הספר עוסק בעבודת ה' הקשורה לדעת, להבנה ולהפשטה כפי שעולה מדברי הבעש"ט ומציטוט דבריו על ידי תלמידיו.

את כוחותיו להתקרב אל הקב"ה גם בשעת עבודתו היום יומית. הבעש"ט מדגים את פרשנותו מחנוך המקראי, הסנדלר שכל תפירה שלו הייתה מיועדת להתחבר עם העולם הרוחני:

שמעתי ממורי זלה"ה ביאור פסוק "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה" וחנוך מטטרון היה, מייחד בכל תפירה קודשא בריך הוא ושכינתיה וכו' ובוה מקשר מעשה הגשמי של העולם התחתון על ידי המחשבה שהיא "בכחך" אל רוחני עולם העליון ובוה מקיים "בכל דרכיך" הגשמי "דעהו" דא לייחד ה' עם ו' קודשא בריך הוא ושכינתיה.⁹

הסיפורים החסידיים על הבעש"ט מסייעים לקורא לחדור לעולמם של השונים והדהויים, לרחשי לבם, לכמיהתם ולניסיונם להשתלב בחברה ולא להידחק לשוליים ולהצליח לעבוד את הקב"ה כפי שהם מסוגלים. עיון בסיפורים החסידיים מגלה שהבעש"ט החיה את נפשם של אנשים חסרי ידע, בורים שלא למדו קרוא וכתוב, ונתן לחייהם משמעות רוחנית ואמונית. מעמדם החברתי השתנה, וכפי שמנסח זאת יואב אלשטיין נוצר "חיבור בין עילי לנמוך ופעמים חל היפוך הירארכי".¹⁰

החברה היהודית בתחילת המאה ה-18 לא ידעה לאבחן את הקשיים הלימודיים ולקורא להם בשמותיהם כפי שמקובל היום. באותה תקופה לא הכירו את המושג "ליקויי למידה" המתאר את מצבם של תלמידים בעלי יכולת שכלית תקינה ובעלי מבנה נפשי תקין ולמרות זאת מתקשים ברכישת מיומנות למידה של קריאה, כתיבה או חשבון. המושגים המקצועיים של בעיות קשב ולמידה, תגובות אימפולסיביות, דיסלקציה, כלומר הפרעות בקריאה, דיסגרפיה, כלומר בעיות בכתיבה, ודיסקלקוליה, כלומר בעיות בקליטת החשבון, רלוונטיים למאה ה-21 ולא למאה ה-18.¹¹ בדיוני כאן אבקש לבחון האם ניתן להבין את הדמויות הספרותיות בסיפור החסידי בהקשר למונחים הפסיכולוגיים המודרניים הללו; מהם המאפיינים של בעל ליקויי למידה בסיפור החסידי, וכן מה תרומתה של החסידות ביחסה לאנשים מוגבלים בעלי לקויות למידה או בורים.

מעניין לבחון את הדרשות העיוניות של צדיקי החסידות, החל מהבעש"ט, ואת התייחסותם לבעלי ליקויי למידה ולאנשים פשוטים חסרי ידע שנדחקו לשולי החברה היהודית. נבחן את התייחסותם של צדיקי החסידות לאנשים אלו במספר מצומצם של דוגמאות, ונבדוק האם קיימת התאמה בין תורתם העיונית לבין מימושה בחיי היום יום בסיפור החסידי.

9 י"י מפולנאה, צפנת פענח [קרויין תקמ"ב], מהד' ג' נגאל, ירושלים תשמ"ט, ויקהל, עמ' 408-409. להרחבה על הנושא ראה לדברג, סוד הדעת (שם), עמ' 136-139.

10 י' אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, רמת גן תשנ"ח, עמ' 37. סיפורים על האנשים הפשוטים והתמימים שעבודתם מתקבלת בשמים ראה ג' נגאל, הסיפורת החסידית, ירושלים תשס"ב, עמ' 235-241.

11 על הגדרות ליקויי הלמידה ועל דרכי השילוב של תלמיד לקוי למידה בחברת הכיתה הרגילה ראה ע' עינת, ליקויי למידה - האתגר, תל אביב 1992; הנ"ל, שיטת חנהל"ה, תל אביב 1985. זהו סיפורה של נערה דיסלקטית אשר בגלל איחור באבחון ובטיפול בה נראתה ותפקדה ברמה של פיגור לימודי וחברתי. חנה סבלה מתחושת כישלון עמוקה, מודחיה מחברת הילדים ומאכזבה מיואשת של הוריה ממנה, עד שהתגלתה הסיבה הניורולוגית הראשונית למצבה והותאמו עבורה דרכי התמודדות ייחודיות שחילצו אותה מהתהום הרגשית וההישגית שבה שקעה, והפיקו ממנה את יכולותיה האינטלקטואליות.

דרכי ההתקשרות לבורא של לקויי למידה ובורים בספרות העיון החסידית

קריאה בתורה

הדוגמה הראשונה היא בדרשתו של הבעש"ט על יצירת הקשר עם הבורא בקריאת שמו על ידי קריאה בתורה. דרשתו של הבעש"ט מדגישה את ההיבט הפסיכולוגי והחינוכי של הקשר בין האדם לבורא, ללא קשר לרמתו האיטלקטואלית:

יש רחמנות כמו אב על בן, אפילו אם יש לבן כל טוב הרבה מאוד, רק שנחסר לו דבר אחד אפס קצתו, מרחם עליו אביו שלא יחסר לו כלום, וזה נקרא אהבה רבה, אבל ברחמנות שיש למלך על בן כפר, או על שאר העניים, הוא נקרא אהבת עולם, מפני שהם חסרים כל טוב לפיכך מרחם עליהם המלך, מה שאין כן על בנו אף על פי שיש לו טובה הרבה רק דבר קטן חסר לו יש למלך רחמנות עליו, ויש עוד רחמנות ג' והוא רחמנות המלך שיש לו צער מחמת בנו, והחילוק שיש בין רחמנות הא' לשני הרחמנות הנ"ל, שהרחמנות הזוהי תמידי, מה שאין כן הב' רחמנות הנ"ל. אומנם אם הבן קורא לאביו בשמו, או אפילו הבן כפר קורא אותו בשמו המתואר למלך, כראוי לו, מעורר בו הרחמנות, כך כביכול מצמצם את עצמו בתורה, והנה מלבד רחמנות התמידי שיש לו יתברך על ישראל מחמת הצער שלו מכוח גודל אהבתם נוסף על זה מעוררים ישראל רחמנותו יתברך בקוראם בתורה, ואפילו בן הכפר ר"ל אפילו מי שאינו מבין פנימיות התורה רק קורא אותה בדחילו ורחימו, כי כל התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, וקודשא בריך הוא ואורייתא חד הוא (זוהר הקדוש אחרי דע"ג, ע"א) וכמו שכשקוראים לאדם בשמו מניח כל עסקיו ופונה לזה שקורא אותו, ומשיב על שאלתו מחמת שהוא קשור בשמו, כך כביכול השם יתברך מצמצם את עצמו בתורה, וכשקוראים בתורה אז ממשיכים אותו ומעוררים הרחמים והחסדים, כי הוא ושמו יתברך הוא אחדות.¹²

הבעש"ט מדבר על שלושה סוגים של רחמנות. רחמנות אחת היא רחמנות רגילה של האב על בנו, שאפילו כשחסר לבן רק דבר אחד אביו מרחם עליו. זו נקראת "אהבה רבה". רחמנות שנייה היא של המלך על נתיניו, שדואג לכל מחסורם, וזו נקראת "אהבת עולם". השלישית היא הרחמנות של המלך הנובעת מהצער שנגרם לו מחמת צערו של הבן. רחמנות זו היא תמידית, לעומת שני הסוגים הראשונים. כשם שרחמנותו של המלך מתעוררת כשהבן קורא בשמו – כך גם זו של הקב"ה מתעוררת כשבן הכפר קורא בשמו. הקב"ה מצמצם את עצמו בתורה ולכן בשעת קריאת התורה מתעוררת רחמנותו, ואפילו אם האדם אינו מסוגל להבין את פנימיות התורה אך מצליח לקרוא בה הרי הוא כקורא בשמו של הקב"ה, והקב"ה נענה לקריאתו ומרעיף עליו את רחמיו. היבט פסיכולוגי חינוכי זה עשוי לעודד את האדם לקרוא בתורה אפילו אם אינו מבין את כל המשמעויות הצפונות בה. עצם קריאת אותיות התורה יוצרת קשר בינו לבין בוראו.

12 ר' משולם פייבוש מז'ברז', ליקוטים יקרים, אוסטרדהא תק"פ, דף ג ע"ב.

תפילה

התפילה היא דרך נוספת העומדת לרשות כל אדם, אף אם רמתו השכלית נמוכה, ליצור קשר עם הבורא, כפי שנראה בדוגמה זו בדרשתו העיונית של ר' קלונימוס קלמן הלוי אפשטיין, בספרו "מאור ושמש":

דהנה ידוע דהעיקר באדם רק המחשבה והכוונה רחמנא ליבא בעי. והנה מדרך האיש הישראלי ההולך בדרך אמת לעשות הכנה קודם דבר שרוצה לעשות, הן לתפילה עושה מקודם הכנה מכמה ענינים, כל אחד לפום מה דמשער בשיעורין דיליה, לפי שכלו ומוחו [כל אחד לפי מה שמשער בשיעורים שלו, כלומר כל אחד לפי שיעור השכל והמוח שלו. ד"ל] שעושה מצוות ומעשים טובים מקודם ומהרהר בתשובה או לומד תורה קודם וכדומה שאר הכנות. והנה אם אחר כך עומד ומתפלל ויוכל להתפלל לפי שכלו בדחילו ורחימו אזי בוודאי מה טוב ומה נעים ואשריו שהיה המחשבה טובה והמעשה גם כן טוב, והגם שבעומדו להתפלל אחר כך אינו יכול להתפלל, אף על פי כן הכול הולך אחר ראשית המחשבה. וכן להיפוך הלילה לעבירה. הכול הולך אחר המחשבה ואם הוא בלא מחשבה הוי ליה שוגג בעלמא, ולכך כשהאדם מהרהר בתשובה אזי ה' יתברך נוטל המחשבה של העבירה ונשאר מעשה בעלמא בלא מחשבה והוי לי שוגג בעלמא ומוחל לו.¹³

לדברי ר' קלונימוס, ההכנה הקודמת לתפילה היא לפי מידת יכולתו השכלית של המתפלל, וכשמתפלל מחשבתו הטובה מצטרפת למעשה הטוב. גם אם לא עלתה לו התפילה כראוי הרי ההכנה המחשבתית הטובה שעשה לפניו תעמוד לו לזכות.

דבריו של ר' קלונימוס עשויים להסביר לנו את מצבו של הילד בסיפור "החליל" שרצה לדבוק בה' למרות מוגבלותו השכלית. הוא ניסה לחלל ביום הכיפורים בבית הכנסת, כי רק את זה ידע, אולם אביו לא הרשה לו. מאמציו נשאו פרי, ובתפילת נעילה הצליח לשמוט את החליל מאחיזתו של אביו וחילל. הקהל הזועזע, אך הבעש"ט היטיב להסביר שבזכות נגינה זו עלו כל התפילות לשמים והתקבלו אצל הקב"ה (ראה להלן).

אף לעמי הארץ התייחסו גדולי הצדיקים. דבריו הבאים של ר' יחיאל מזלוטשוב¹⁴ מעצימים את דמותם של עמי הארץ שלמרות בורותם ניתן ללמוד מהם מידות טובות:

איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר: מכל מלמדי השכלתי. ודקדק הרב מהו' מיכל נירו יאיר למה לא אמר הלומד מכל מלמד כלשון הכתוב מכל מלמדי? ותרין, כי התנא בא להוסיף כי לא תורה בלבד יש ללמוד ממלמדיו אלא אפילו שאר מידות והנהגות טובות. דהיינו, איזה הנהגה ישרה או מידה טובה באדם, אפילו מעם הארץ או מרשע יתן בדעתו מנהג זה וילמדנו ממנו.

13 ר' קלונימוס קלמן הלוי אפשטיין מקראקא, מאור ושמש, ברסלוי תר"ב, פרשת קורח, ד"ה "ועבד". ר' ק"ק הלוי אפשטיין נולד בשנת תקי"א ונפטר בא' תמוז תקפ"ג. תלמידם של רבי אלימלך מליזענסק ו"החווה" מלובלין. ראשון למפיצי החסידות בקראקא. ראה אלפסי, החסידות (לעיל, הערה 5), עמ' 262.

14 רבי יחיאל מזלוטשוב, בן רבי יצחק מדרהוביטש, נולד בשנת תפ"ו, נפטר בכ"ה אלול תקמ"א. תלמיד הבעש"ט. דברי תורתו כונסו בספרים "מים רבים" ו"ישועות מלכו". ראה אלפסי, שם, עמ' 107.

וזהו איזה חכם הלומד מכל אדם איזה מידה טובה והנהגה ישרה בעבודת הבורא יתברך.¹⁵

ר' מיכל מקשה מדוע לא נאמר "הלומד מכל מלמד" אלא "מכל מלמדו", ברבים? תשובתו היא שיש ללמוד ממלמדיו לא רק תורה אלא גם שאר מידות טובות, אפילו מאדם בור שלא למד ואפילו מרשע. הוא מדגיש שחכמת האדם נבחנת ביכולתו "ליתן בדעתו", היינו להיות מודע לכך שאפילו מאנשים הנמצאים בשולי החברה בשל בורות או בשל הנהגותיהם השליליות יש ללמוד הנהגות חיוביות.

ההיבט האוטוביוגרפי

בהיסטוריה האנושית ידוע על אנשים מוכשרים בעלי אינטליגנציה גבוהה שסבלו מליקויי למידה.¹⁶ גם בין גדולי החסידות מסתבר שהתגלגלה תופעה זו, ביניהם ר' ישראל מרוז'ין, נינו של המגיד הגדול, ר' דב בער ממזריטש ממשיכו של הבעש"ט.¹⁷

המחקר ההיסטורי על ר' ישראל מרוז'ין מתייחס לקשיי הכתיבה שלו. דוד אסף, חוקר ההיסטוריה של החסידות, סובר שר' ישראל מרוז'ין סבל מכשל לימודי שאחד מגילוייו הוא הדיסלקציה, וזו מתבטאת בקשיים בכתיבה ובקריאה.¹⁸ הקושי העיקרי של הדיסלקט הוא באי יכולתו לתרגם קוד חזותי, כמו האותיות, לקוד מילולי. הדיסלקט זקוק למאמץ אדיר כדי להתגבר בכל פעם על הקריאה ועל הכתיבה, אף שהוא יכול להיות בעל זיכרון, בעל יכולת לרכוש אוצר מילים ובעל יכולת למידה בתחומים אחרים.¹⁹

15 מ"ח קליינמן, זכרון לראשונים (פיעטרקוב תרע"ב) בשם אור התורה, רמזי תורה על אגדות חז"ל, ברקלין תשס"ה, עמ' קטו, סימן תצג. ראה גם גרסתו של מרטין בובר, אור הגנוז, ירושלים ותל אביב תשל"ט, עמ' 144.

16 ממצאים ומדענים ידועים סבלו מדיסלקציה או מלקות למידה אחרת, ביניהם תומס אדיסון, אלברט איינשטיין, ארצ'ר מרטין (כימאי, זוכה פרס נובל בשנת 1952) וג'ון רוברט סקוילס (חוקר המוח). ידוע גם על מנהיגים שסבלו מלקויות למידה כמו וינסטון צ'רצ'יל, המלך גוסטב ה-14 משוודיה, וכן סופרים, כמו הנס כריסטיאן אנדרסן, אגתה כריסטי ועוד.

17 רבי יצחק מהוסיאטין סיפר על רבי ישראל: "הרב הקדוש מרוז'ין היה ממעט בכתיבה. כנהוג, היו כל האגרות נכתבות על ידי מקורביו, וכשהיה צריך לכתום לפעמים היה חותם שמו באותיות גדולות, ובעצמו אמר פעם: אימתי לומד אדם לכתוב, בנערותו, ואני מעודי לא הייתי נער". ראה י' רפפורט, תפארת ישראל [צ'ורטקוב, הוסיאטין תרס"ד], ירושלים תשכ"ה, כד, עמ' 4.

18 ראה ד' אסף, דרך מלכות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 84-93. התייחסות נוספת לליקויי הלמידה של ר' ישראל מרוז'ין ראה אצל ר' דביר-גולדברג, הצדיק החסידי וארמון הלוי, עיון בסיפורי מעשיות מפי צדיקים, תל אביב תשס"ג, עמ' 103.

19 על הדיסלקציה ועל אפיוניה ראה ש' סימפסון, הילד לקוי הלמידה בבית ובבית הספר, בני ברק 1994. יש לציין עוד ספר ראשון מוסגו שמחברותיו הן שתי נשים, האחת פסיכולוגית תעסוקתית וחברתה יועצת חינוכית, שתיהן בעלות ליקויי למידה והפרעות קשב, והן מראיינות זו את זו. חוויותיהן מהוות בסיס לספר שבו מתוארת הצמיחה הקוגניטיבית והרגשית שלהן עד לבגרות המקצועית והמשפחתית: א' דהן וא' צדוק, מלקות לחירות – מבט אישי ומקצועי על ליקויי למידה והפרעות קשב וריכוז, תל אביב תשע"ב.

הספרים הבאים הם דוגמאות לעושר הספרותי בנושא לקויות למידה שנועד לילדים: א' רוז, אני לא מה שאתם חושבים, ירושלים 1988; ת' שם טוב, מהפכת התפוזים של מתי, תל אביב 2000; ג' רון פדר, קשה לי ללמוד, בן שמשן 2001; ד"מ מוס, שלי הצב ההיפראקטיבי, חולון 2005; צ' להב, היה לו קשה למשה, תל אביב 2008; י' גודארד, הינשוף שראה הפוך, תל אביב 2008; צ' גון גרוס, אף פעם לא מלכה, תל אביב - ירושלים 2008; א' גרוס,

ר' ישראל מינף את קשייו בלמידה לתורת חיים, ובעזרת הכריזמה המנהיגותית ויכולתו הוורבלית הוא סיפר סיפורים ודרש דרשות לאלפי חסידים שנהרו אליו.²⁰ דרשותיו היו קצרות ובשפה פשוטה שכל אחד יכול היה להבינה, וכן השתמש במשלים ובהמחשות כדי לפשט את תורתו. זו דוגמה היסטורית לעקיפת מכשולים מולדים והפיכתם להגות אמונית מאורגנת החודרת לנפש האדם. יכולת זו נקראת כיום בשם "אסטרטגיה של פיצוי", כלומר יכולת לפתח את הכישורים האחרים של בעל הלכות ובכך לפצות על רגשות תסכול, אכזבה ודימוי עצמי נמוך.

ניתן לסכם שתורתם העיונית של צדיקי החסידות, החל מהבעש"ט, מדגישה את החשיבות שיש לכל אדם ביהדות ביצירת קשר נפשי ורוחני עם הבורא. קשר זה אינו תלוי ברמתו השכלית, ואף לא בלקויות הלמידה שלו. הקשר הזה עשוי לבוא לידי ביטוי בקריאת התורה, בתפילה או בקיום מצוות שמבטאות מידות טובות. פעמים רבות הצדיק עצמו משמש דוגמה חיה לעניין זה ומהווה מקור לעידוד ולתמיכה.

תיאור יחסם של הוגי החסידות לליקויי למידה ולבורים בסיפור החסידי

מעתה יש לברר כיצד עוצב נושא לקויות הלמידה והבורות בסיפור החסידי; כיצד הוצגה הרגשתן של הדמויות בעלות הלקויות ושל אלו שלא ידעו קרוא וכתוב; כיצד התמודדו עם הקשיים הללו, ומה היה יחסם של צדיקי החסידות לאנשים אלו שהיו בשולי החברה היהודית.

אמפטיה ותמיכה בנושרים מבית הספר

הסיפור החסידי, החל מהבעש"ט, מגלה יחס של אהבה, הבנה, אמפטיה, עידוד וסלחנות לכל מי שיש לו קשיים בלימוד. בסיפור החסידי אין לקשיים הללו שמות ומונחים מקצועיים כפי שאנו מזהים אותם כיום; גם המסגרות החינוכיות לא היו מותאמות אז לצרכים השונים של בעלי הקושי, ולכן אירע פעמים רבות שילדים אלו נפלטו מהמסגרת הרגילה ונאלצו להשתלב במהלך החיים הקשים של פרנסה ושל הישרדות פיזית, ואם הם היו גם יתומים הקושי רק החמיר.

סיפורו האישי של הבעש"ט שנפלט ממערכת הלימוד ב"חדר" ועבר תהליך חניכה ביער הוא סיפור מוכוון, ומשמש כבסיס להבנת יחסה של החסידות לליקויי למידה ולאנשים בעלי צרכים מיוחדים:

ויהי אחר פטירת אביו [של הבעש"ט] ויגדל הילד והנה אנשי העיר מפני שיקרה נפש אביו מאוד בנייהם, גמלו חסד עמו ויתנו אותו למלמד שילמוד עמו והצליח בלימודו מאוד, אבל מפני שדרכו היה ללמוד כמה ימים ואחר זה לברוח מבית הספר, ויחפש אחריו ומצאו אותו

אין דבר כזה ילד רע, מעלה חבר תשס"ז.

20 על הגותו של רבי ישראל ועל כוחו הוורבלי ראה דביר-גולדברג, הצדיק החסידי (לעיל, הערה 18), עמ' 103-199. הרחבה על דמותו של ר' ישראל מרוזין ועל מקומו בתולדות החסידות ראה אצל ד' אסף, דרך המלכות, ירושלים 2001.

יושב לבדו ביער ותלו הדבר מפני שהוא יתום ואין משגיח עליו הוא נער משולח [עזוב, מוזנח]²¹ והביאו אותו עוד הפעם להמלמד. וכן היה כמה פעמים הוא בורח אל היער להתבודד שם. עד אשר בהמשך הזמן נתקרר הדבר ונתייאשו מליתן אותו למלמד.

ויגדל הילד שלא כדרך הארץ [שלא כדרך הרגילה]. וישכור את עצמו להיות בהעלפר [עוזר למלמד] להוליך ולהביא תינוקות של בית רבן אל בית התלמוד [לחדר] ולהוליכן לבית הכנסת לאמור אמן יהא שמיה רבה וקדושה ואמן בקול נעים. וזאת היא עבודתו הקדושה עם תינוקות של בית רבן שהוא הבל שאין בו חטא. ובכל עת הליכת התינוקות היה מזמר עימהם בקול נעים ובחשק רב וישמע למרחוק כי עבודתו עלתה למעלה למעלה. כי היה הנחת גדול למעלה כמו מהשיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש והיה עת רצון גדול למעלה. ויבא גם השטן בתוכם, כי הבין עד היכן הדברים מגיעים. ונתיירא לנפשו פן יגיע העת שיתבלע מן הארץ. ויתלבש השטן במכשף אחד. והיה בעת הליכת הבעש"ט עם התינוקות בחשק רב ובקול זמר אף נעים נתהפך המכשף לחיה רעה הנקראת וואקילאק [זאב מכושף] ויפול עליהם ויניסו כולם מפחדו. ויש מהם שנפלו לחולי רחמנא ליצלן ויתבטל התמיד.²² והיה אחרי כן ויזכור הבעש"ט על דברי אביו ז"ל שלא יירא משום דבר, כי ה' אתו ויתחזק בה' אלוקיו. וילך אל הבעלי בתים אביהם של התינוקות וידבר על לבם, שיתנו הילדים על ידו, כי הוא יעמוד עליו ויהרגו בשם ה' ולמה יבטלו בשביל זה תינוקות של בית רבן אשר הוא גדול מאוד? וישמעו לדבריו. ולקח בידו מקל טוב והיה כאשר הלך עם הילדים בשיר בקול נעים בגיל ורנן נפל עליהם החיה הידוע וירץ אליו ויכהו על מצחו וימת. ולמחרתו נמצא שהערל המכשף מוטל נבילתו לארץ, ומאז נעשה שומר לבית המדרש, וכך היה דרכו שהיו יושבי בית המדרש נייעורים היה ישן וכשישנו הנייעורים אזי נייער הישן, ועבד עבודתו עבודה תמה עד שבא העת שינערו בני אדם אז חזר לישן וכסבורים היו שהוא ישן כל הלילה מרישא לסיפא.²³

לפי הסיפור נפלט הבעש"ט כילד ממערכת הלימוד הרגילה, כלומר מהחדר, אף על פי שהצליח בלימוד. נראה שלא היו לו בעיות של קליטה והבנה, ובכל זאת ברח מדי פעם ליער, ולמוריו לא היו כלים מקצועיים לטיפול בסוג זה של התנהגות על כן התייאשו ממנו והניחוהו לנפשו. הסיפור אינו מוסר לנו פרטים על סיבות העניין. אולי סבל מטראומת יתמות מהוריו ולא היה מסוגל להתאים את עצמו לדרישות הנורמטיביות של המלמד בחדר, וייתכן גם שהיו לו בעיות של קשב וריכוז והיפראקטיביות ולכן לא יכול היה להשתלב ברעש הכיתה.

אחד התסמינים של בעיות קשב וריכוז הוא הקושי להתרכז באופן רציף לאורך זמן. הבעיה ניתנת לעקיפה על ידי הפסקות מרובות וקצרות, וכן על ידי תנועתיות ועיסוק בפעילות גופנית. על פי הסיפור נראה שהבעש"ט כילד חש שהפתרון האידיאלי למצוקתו הוא הימנעות מיישיבה

21 על פי משלי כט, טז: "שָׁבַט וְתוֹכַחַת יִתֵּן הַקֶּמֶה וְנֶעַר קוֹשֶׁלֶךְ מִבֵּית אָמוֹ".

22 תענית כו ע"ב: בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד. הפסקת הלימוד של הילדים בבית המדרש מושווה לעבודת הקרבנות שפסקו בבית המקדש בשבעה עשר בתמוז. תאריך זה נקבע כיום צום התחילת חורבן הבית.

23 ד"ב מליניץ, שבחי הבעש"ט (לעיל, הערה 1), עמ' 39.

ממושכת ליד שולחן בכיתה ולימוד סטנדרטי והעדפת יציאה לטבע, למקום פתוח ומשוחחרר.²⁴ למרות קשיי הלימוד הסטנדרטיים שהיו לו אנו מגלים אצלו אינטליגנציה רגשית וחברתית גבוהה כבר בגיל כה צעיר. היכולת לקרוא את המציאות, להבין את חשיבות הלימוד של הילדים הקטנים, ליטול אחריות ולהציעים לבית המדרש, לבחור בהבעה מוזיקלית המתאימה לילדים ולשיר אתם יחד מכל הלב – זו דרגה גבוהה של בשלות נפשית ובגרות רוחנית.

בהולכת הילדים לבית המדרש בנמרצות ובאהבה מתקיימת "חוויה מתקנת" של מי שהחמיץ את הלימוד המסורתי במסגרת החדר. רק מי שנפלט מבית המדרש המסורתי וגדל בכוחות עצמו ביער, חופשי וללא מסגרת מחנכת, עשוי לחוש את החסר הגדול של לימוד בצורה מסודרת ומכוונת, ולכן עשה את כל המאמצים עד כדי הסתכנות פיזית.²⁵ הוא שב אל הילדים והתמלא בעצמות רוחניות מתמימותם ומהבל פיהם הטהור. הוא עלה לפסגות רוחניות יחד אתם על ידי השירה. הכריזמה האישית שלו וניסיון חייו נתנו משמעות לעשייה הדתית של הילדים, כלומר ההליכה לבית המדרש לאמירת "אמן" ו"יהא שמייה רבה מברך".²⁶

הסיפור מתאר את התנפלות הזאב על הילדים הרכים. מפגש טראומטי זה מהווה תפנית מעניינת בחישולו הפנימי של הבעש"ט ובהתפתחותו החברתית. הוא הצליח לשכנע את ההורים המבוהלים שייסימו להמשיך ולשלוח את ילדיהם לבית המדרש. הבעש"ט מתגלה בביטחון העצמי וביכולתו לתקשר מילולית.²⁷

התגובות השכיחות אצל בעלי לקויות למידה הן בדרך כלל הסתרת מצבם, בוש, פחד ודימוי עצמי נמוך; אולם אצל הבעש"ט הן לא היו קיימות. על כן ניתן להסיק מכך שההפרעה הלימודית שלו, שביטויה היה באי יכולת השתלבות בלימוד הסטנדרטי, לא גרמה לו תסכול אישי. העדפת חיי הברידות ביער, הרחק מחום משפחה, לא יצרו בנפשו תחושת נחיתות או כעס על החברה. אדרבא, הוא היה מודע ליכולותיו, וניזון מבחינה נפשית ורגשית מהעידוד הרוחני שנתן לו אביו בעודו בחיים שלא יפחד מאיש אלא יבטח בקב"ה.²⁸

24 הרחבה בנושא הפרעות בקשב וריכוז ראה: ר"א בארקלי, לשלוט ב-ADHD, המדריך השלם והמוסמך להבנת הפרעות קשב וריכוז, תל אביב 2003; הדרכה להורים ולבניהם להתמודדות עם תסמינים אלו ראה: ר' פלוטניק, לגדול אחרת, עולמם הרגשי והחברתי של ילדים בעלי לקויות למידה, קשב וריכוז, חולון 2008; א"מ האלוול ופ"ס ג'נסן, הורות יוצאת מן הכלל ל-ADD, כיצד לממש את הפוטנציאל הטמון בילדים עם הפרעות קשב וריכוז, אבן יהודה 2008. תודה ליושנה יעקובוביץ על הפניות אלו.

25 אורית דהן ראינה סטודנטים בעלי לקויות למידה. לדבריהם, הם בוחרים בעבודה טיפולית עם ילדים כדי לעבור חוויה מתקנת. כלומר, החוויות הלימודיות הקשות שחוו בילדותם בלימודיהם בבית הספר היו גורם משמעותי לבחירת המקצוע של טיפול בילדים מתוך כמיהה לתקן את החוויה הטראומטית שעברו. הדברים נאמרו בכנס "דלתות נפתחות" שהתקיים במכון מופת בכ"ט בניסן תשע"ג והעמיד את הבמה לרשות מורים ומרצים בעלי לקויות למידה שהשתלבו בהוראה.

26 על אישיותו הכריזמטית של הבעש"ט ראה ח' פדיה, "הבעל שם טוב, רבי יעקב יוסף מפולנאה והמגיד מזמריטש – קווי יסוד לגישה טיפולוגית דתית", דעת, 45 (תש"ס), עמ' 6–25; על בשורתו של הבעש"ט בעבודת ה' ראה ע' אטקס, "הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'", ציון, סא (תשנ"ו), עמ' 421–454.

27 רוסמן מדגיש שהבעש"ט הצטיין מגיל הבהרות כבעל ביטחון עצמי, פיקח ומהיר מחשבה. ראה רוסמן, הבעש"ט מחדש החסידות (לעיל, הערה 6), עמ' 227–228.

28 על פי פרשנותו של יואב אלשטיין הוא למד עם אביו את מידת הביטחון מרבינו בחיי בספרו "חובת הלבבות", סמינריון, בר-אילן, רמת גן תשנ"ה.

תמיכה רוחנית זו של האב תואמת את ממצאי המחקרים המודרניים העוסקים בחשיבותה של התמיכה החברתית בתלמידים בעלי לקויות למידה. ההורים הם הסביבה החברתית הראשונה שעשויה לגלות את הלקות, ויחסם לילדם הוא משמעותי ביותר להתפתחותו. גם מורים בעלי ידע מקצועי ובעלי שאר רוח חינוכי ואנושי עשויים לתרום לפיתוחו הלימודי והרגשי של בעל הלקות.²⁹

הבעש"ט, כנער עוזב שחי לבדו ביער, בחופש, בטבע בין העצים ובין בעלי החיים, פיתח את תעצומות הנפש האמוניות שלו שניזונו גם מתוך פנימיותו, וכנראה גם מתוך החיבור לאביו ולתורתו. הסיפור החסידי מתאר את הקשר שהיה ביניהם על פי ההקשר לדברי הגמרא האומרת שכל מה שילד קטן שומע בבית הוריו נקבע בתודעתו. כמו כן ניתן ללמוד על הקשר בין הבעש"ט לאביו באמצעות השוואתו לקשר בין יעקב אבינו לבן זקונו יוסף, כבמקור הבא:

ויגדל הילד ויגמל והגיע עת אביו הנ"ל למות ויקחהו על זרועו ויאמר:

הנה אני רואה שאתה תאיר נרי ולא זכיתי לגדל אותך. אבל אהובי, בני, זאת זכור כל ימך שה' אתך, לכן לא תירא משום דבר. (ובשם אדמו"ר שמעתי לקרב על פי דרך הטבע כמאמר ז"ל: שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה [שיחתו של תינוק בשוק, או משל אביו או משל אמו – סוכה נו ע"ב] כל שכן בן זקונים, כי הנה יעקב אהב את יוסף כי בן זקונים הוא לו, ולכן ההתקשרות ביניהם גדולה מאוד כמו שנאמר בזוהר הקדוש, ולכן גם בכאן מפני גודל ההתקשרות הגם שהבעש"ט היה עדיין ילד קטן מאוד מפני ההתקשרות האמיתית נקבעו הדברים בליבו).³⁰

בתחילת הסיפור לא הובהר מדוע ברח הבעש"ט מהחדר אף על פי שהצליח בלימודו. אפשר היה לשער שהוא כעס על בני הכפר, או שהתגעגע להוריו, או שסבל מבעיות של קשב וריכוז, או שהיה היפראקטיבי. הסיפור אינו עונה על שאלות אלו, אולם בסופו נחשפת רמתו הרוחנית הגבוהה ויכולת הלימוד והריכוז שהייתה לו דווקא בלילה, כשמסביבו אין הפרעות. הוא היה מרוכז כל הלילה בלימוד תורה.³¹ הוא ניסה להסתיר זאת ברוב ענותנותו מיושבי בית המדרש, ואילו הם החשיבוהו כאדם בור ופשוט שמעביר את רוב זמנו בשינה.

כך מתגלה לקורא רמתו הנפשית והאינטלקטואלית והיותו אוטודידקט. הוא שאף ללימוד שיתאים לאישיותו הדינמית, והרצון לחופש וללימוד עבודת ה' בדרכו שלו הכריע בהחלטתו לברוח מהמסגרות הרגילות.

29 כנכס שהוזכר בהערה 25 סיפרו המרצים והמורים בעלי לקויות הלמידה שהגיעו לתארים גבוהים בעזרתם של אחד ההורים שמתוך, דחף ועודד אותם להתקדם. כמו כן הם ציינו מורים שהם חייבים להם תודה על שהאמינו בהם ולא נתנו להם ליפול. אף חברים וחברות צוינו לטובה בשל העידוד והתמיכה ואסטרטגיות הלמידה שפיתחו כדי שיוכלו לזכור חומר לימודי רב.

30 מליניץ, שבחי הבעש"ט (לעיל, הערה 1), עמ' 39. התוספת בסוגריים היא של המדפיס, ר' ישראל יפה, ששמע את הפרשנות ממורו, ר' שניאור זלמן מלאדי. על התהוות הספר "שבחי הבעש"ט" ראה: י' דן, הסיפור החסידי, ירושלים 1990, עמ' 64-79; א' ריינר, "שבחי הבעש"ט: מסירה, עריכה והדפסה", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות 11, חטיבה ג, כרך 2 (תשנ"ד), עמ' 145-152. תודה לד"ר חנה הנדלר על הבהרה זו.

31 הסיפור החסידי מתאר כיצד הגיעו כתבי קבלה לבעש"ט והוא למדם מאיש שנקרא אדם. ראה מליניץ, שבחי הבעש"ט (לעיל, הערה 1), עמ' 41.

בהמשך חייו, כשהתגלה בפני הרבים, מלווה אותו תחושת אחריות כלפי האנשים השונים: המוגבלים בשכלם, המוגבלים בידעוניהם, החלשים ואלו שחיים בשולי החברה היהודית. אותם הוא העריך, עודד והחזיר להם את כבודם שנרמס.

מייסד החסידות שימש דוגמה אישית לחברה היהודית ולכל שאר צדיקי החסידות. האדם הפשוט שלא ידע קרוא וכתוב והילד בעל הצרכים המיוחדים שלא הצליח בלימודיו תפסו מקום נכבד בסיפור החסידי, והם מזינים אותו בווריאציות שונות. בהמשך נבחן סיפורים חסידיים נוספים שעוסקים בנושא זה ונסה לעקוב אחר יחסם של הצדיקים לאנשים בשולי החברה, עד כמה התאמצו לקדםם וכצד הגיבו במפגש אקראי עמם.

הסיפורים הבאים ימחישו את תגובותיו של הבעש"ט ושל צדיקים נוספים במפגש עם טעויות של חוסר הבנת הנקרא ועם קשיי הבעה ולקות שכלית המהולים בעצמה רגשית ובמונות הלב. סיפורים אלו חושפים את אחד היסודות של החסידות שהדגיש הבעש"ט: "רחמנא לבה בעי" (סנהדרין קז ע"א), כלומר, הקב"ה רוצה את לבו של האדם, את כוונתו התמימה ולא את מספר עמודי הגמרא שלמד.

חיזוק הפוטנציאל של הבור שבשולי החברה

בסיפור אחר על הבעש"ט מודגמת הדרך שבה יישם את יחסו לאנשים בשולי החברה. לפי הסיפור גילו לבעש"ט מן השמים שהוא ור' מאיר מפרמישלאן,³² יחד עם ר' משה פאסטעך, יוכלו לגבור על יעקב פרנק.³³ שני הצדיקים הגיעו לעיר לחפש את השלישי בחבורה, והתברר להם שהוא נמצא בהרים:

ויהי כאשר באו בעיר הידוע להם לבקש את האיש משה פאסטעך וחקרו אחריו, אמרו להם כי הוא איש פשוט רועה צאן באחת ההרים [ההרי פאלענינס].

וילכו אחריו ומצאוהו רועה צאן – הצאן נטושים ונפוצים בכל ההרים והוא עומד אצל שפת בור [שאנטין] ואומר לעצמו בכל מאמצי כוחו: זיסר גאטט! מיט וואס זאלל איך דיענען? וואלסט די האבען געהאט שעף צי פאסען מעכט איך דיר בחינם געפאסעט [אל מתוק, במה אוכל לשרת אותך? לו היו לך כבשים לרעות הייתי רועה עבורך חינם], ודילג וקפיץ על בור הלז משפתו אל שפתו ותמיד אמר: איך שפרינג אריבער דען גריעב פין גאטס וועגען [אני מדלג מעל הבור למען ה'], ולאשר כי עשה זאת בחשק והתלהבות גדול בכל היום, ראה הבעש"ט זלה"ה כי עבודתו יותר גדול מן עבודתו.

32 רבי מאיר "הגדול" מפרמישלאן נולד בשנת תס"ג ונפטר בכ"ב באב תקל"ג. מראשוני תלמידיו של הבעש"ט, ולפי המוספר הוא עזר לו להכניע את שרידי השבתאות. ראה אלפסי, החסידות (לעיל, הערה 5), עמ' 75.

33 יעקב פרנק (1726–1782) פעל בפולין וראה עצמו כמשיח וכממשיך דרכו של שבתי צבי. ייסד כת של מאמינים שנקראה על ידי ההיסטוריונים "כת הפרנקיסטים", ובמקורות מסורתיים מכונה "כת השבתאים". ב-1759 התנצר עם קבוצה מתלמידיו, וזמן קצר לאחר מכן סר חנו בעיני המלך והוא נכלא במנזר צ'נסטוחובה. בהרחבה ראה את דיונו של נתנאל לדרברג בפרק "התמודדותו של הבעש"ט עם הפרנקים בזמנו ובקומו", סוד הדעת, ירושלים תשס"ז, עמ' 53–101.

הלך אצלו הבעש"ט ואמר לו, דבר לי אליך. אמר לו: הנני שכיר יום ואיננו רשאי לי לבטל לדבר עמך.

אמר לו בעש"ט הקדוש זלה"ה הלא כך וכך תתבטל בעבודתך לדלוג על שפת הבור אנה ואנה. אמר לו: נייא פין גאטם וועגען מעג איך [דברים למען ה' מותר] וזולת זה אינו רשאי לי לבטל. אמר לו בעש"ט זלה"ה:

איך ברויך אויך מיט די צי שמיסען פין גאטם וועגען. [אני צריך לדבר אתך על דרכי ה']
ואמר לו הבעש"ט זלה"ה: זהם ביר"ש [ביראת שמים] ענייני אלוקית. ור' משה פאסטעך הנ"ל התחיל להתלהב בעבודתו וחשקו עד אין שיעור וערך. ובכל פעם ופעם ראה הבעש"ט הקדוש כי עבודתו בוקע חלוני הרקיע ומשבר הקליפות. אמר לו הבעש"ט הקדוש:

יש איש אחד אשר ירצה להרוס את יסוד אמונתנו. שאל עליו מי הוא זה ואיזה הוא? והתלהב למאוד. והבעש"ט ראה כי דיבוריו עושים רושם, והתחיל ללמד עימו דת יהודית. שאל אותו [הבעש"ט]:

האם יש כאן בור ומעיין לרחוץ ולטבול? ונלך לטבול ואלמוד אתך תורת ה'.
ואמר [הרועה] כי יש בתחתית ההר מקום המעיין והנהר, וטבלו את עצמם והבעש"ט הקדוש התחיל ללמוד עימו הא' ב', עד כי דיבר עימו וסיפר לו כי בית המקדש נחרב ועתה העת כי נבקש כעבור גלות השבינה. כי הבעש"ט הקדוש הבין כי עתה העת (כי ג' פעמים היה עת פקידה, פעם אחת בשנת ת"ח וגבר הס"מ [=סטרא מסאבותא, הצד הטמא] ר"ל ונתהווה מזה גזירת שמד ר"ל ונהרג אז כמה אלפים על קידוש השם, ופעם שנית כמדומני היה בזמן גלות שפאניען ונתהווה גם כן גזירת שמד רחמנא ליצלן, ופעם שלישית היה בזמן הלז, כי ראה הבעש"ט זלה"ה כי הוא עת פקידה)³⁴, כי יוכלו להתפלל במעמד שלושתן להחיש הגאולה. ונתהווה רעש גדול בשמים ממעל והס"מ גבר למאוד, כי ידוע זה לעומת זה עשה ה'. ונתנו לו זמן קצר ערך רביע שעה באם יגבר האויב הס"מ ר"ל ויוכל להפיץ שלושה הצדיקים אלו אזי ידו חס וחלילה על העליונה, ובאם לאו אזי יבוא משיח צדקנו. ובעוונותינו הרבים מעשה שטן הצליח ונתהווה אש בתוך העיר ונשמע קולות ולפידים מקול פעמונים אשר הרעישו בתוך העיר, כי יאספו אנשי העיר לכבות האש (כאשר המנהג מאן קלינגט אויף ריא גלאקע). ור' משה פאסטעך הנ"ל רעד בעצמו ורץ אצל הצאן.

ושאל אותו הבעש"ט זלה"ה:

להיכן אתה רץ? ולמה אתה רץ?

והשיב אותו:

כי שומע קול פעמון בל"ס [בלי ספק] בעלי הבתים מהצאן יודעים, כי נטש הצאן אחר המדבר ועזב אותם, ועתה יבואו אנשי הצאן וכי יראו כי הוא [השומר והרועה] אינו שם ויכו אותו ולא ישלמו לו את שכרו. והבעש"ט הקדוש ראה והבין כי הוא מעשה בעל דבר, כי גברה ידו ר"ל להפיץ אלה שלושה עדרי צאן צדיקי עולם למען יתבטל תפילתם ולחנם היה כל בקשת

הבעש"ט. ור' משה הנ"ל לא רצה להישאר שמה ונס לדרכו ההרה ונתבטל כל הדבר בעוונותינו הרבים. והס' מרצה להזיק את הבעש"ט ואת הרב הקדוש ר' מאיר מפרמישלן זלה"ה, וגם היה לבעש"ט זלה"ה אחר כך עניין גדול רק ה' הציל אותו מכף כל אויביו ונסעו לדרכם.³⁵

ייחודו של סיפור זה הוא בידיעה שהבעש"ט מקבל מן השמים ונותנת גושפנקא לפוטנציאל הטמון באדם הפשוט אף שאינו יודע קרוא וכתוב, ומעניקה לו חשיבות ותפקיד שווה ערך לצדיקים בהבאת המשיח לעולם. הסיפור אינו מיידע את הקורא בדבר הסיבות לבורותו של הרועה, אולם מתאר בהרחבה את התנהגותו הבלתי שגרתית שבזכותה נבחר בשמים לבצע את התפקיד החשוב.

לבעש"ט נודע ששלושה אנשים יוכלו לגבור על כת הפרנקיסטים ולהביא את המשיח. המדובר בו, בר' מאיר מפרמישלן ובמשה פאסטער. הבעש"ט יצא יחד עם ר' מאיר לחפשו. אנשי העיר אפיינו את משה כאדם פשוט רועה צאן. כשהתגלה בפניהם משה רועה הצאן בהרים עוררה התנהגותו את תשומת לבו של הבעש"ט. הצאן היה נטוש והוא עצמו קפץ משפת הבור אל צדו השני, כשהוא מדבר בחום ובקרבה אל הבורא. פעולה זו נעשתה בהתלהבות כה גדולה עד כי הבעש"ט הכיר ביתרון עבודת ה' של הרועה על פניו של הבורא. כשהבעש"ט רצה לדבר עמו הוא לא הסכים כדי לא לבטל זמן מעבודת השכירות שלו.³⁶ נימוק זה מעיד על יושרו בעבודה. כשהקשה הבעש"ט מדוע הוא מדלג על שפת הבור, הרי גם זה בזבוז של זמן עבודתו, השיב לו משה הרועה שלצורך עבודת ה' זה מותר. הבעש"ט שכנעו שברצונו לדבר עמו על יראת שמים ועל עניינים אלוקיים. משה התלהב מדברי הבעש"ט, ועבודתו שנעשתה בחשק הצליחה לבקוע את חלונות הרקיע. הבעש"ט הבין שלפניו אדם ללא ידע בסיסי אך בעל כוח פנימי רב, לכן החל ליידיע אותו במילים פשוטות והסביר לו מי האיש שמתכוון להרוס את יסודות האמונה.³⁷ דברי ההסבר הפשוטים הלהיבו את הרועה והרשימו אותו. הבעש"ט ראה שהוא הפנים את דבריו, על

35 ארמן, דברים ערבים (לעיל, הערה 2), עמ' 10; סיפור יט.

36 דברי הבעש"ט מזכירים את הלשון התנ"כית במלכים א' ב: (יג) וַיבֹא אֲדֹנָיהוּ בֶן חַגִּית אֶל בֵּית שִׁבְעָה אִם שְׁלֹמֹה וַתֹּאמֶר הַשְּׁלוֹם בְּאֶךְ וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם: (יד) וַיֹּאמֶר דָּבָר לִי אֶלְיָךְ וַתֹּאמֶר דָּבָר. בסיפור מהדהדת השאלה ההלכתית העקרונית של המחויבות של שכיר יום לא להתבטל מעבודתו. הרמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו, כותב בספרו מסילת ישראל (אמסטרדם ה'ת"ק-1740), ירושלים תשנ"ח, פרק יא: "ואמרו ז"ל (בבא בתרא פח): קשה גזל הדיוט מגזל גבוה, שזה הקדים חטא למעילה וכו'. וכבר פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דברכת המזון. ואפילו בקריאת-שמע לא חייבם לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז). קל וחומר בן בנו של קל וחומר לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בעל הבית. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לתלמידי חכמים שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעקב אבינו עליו השלום מכאן בפיו ואומר (בראשית לא): הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני...". מקור נוסף מצוי בפירושו של רבי משה אלשיך למגילת רות, עיני משה (ונוציה ה'שס"א), פרק ב: "ולענין הכתוב אפשר הורו לנו ענין מעשה שהיה באבא חלקיה שאמרו בגמרא במסכת תענית (כג א) שהלכו ומצאוהו שכיר בשדה ונתנו לו שלום ולא השיב, ואמרו לו אחרי כן מדוע עשה ככה ואמר כי היה שכיר יום ולא היה יכול להתבטל, ויתכן על פי הדברים ההם שאמר כי למה שהיה בוועז שהוא בעל מלאכתם שאמר להם ה' עמכם, על כן ענו ואמרו לו יברכך ה' כי ידעו שלמה שהוא השואל בשלוםם לא יקפיד בתשובתם אליו מה שאין כן לוולתו, כמעשה דאבא חלקיה...".

37 דברי הבעש"ט האלה מזכירים את לשון מגילת אסתר: "מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן... איש צר ואויב המן הרע הזה" (ז, ו-1).

כן המשיך בהכוונתו הרוחנית. כדי שדברי התורה ייטמעו בנפשו היה צורך לחפש מעיין לטבול
בן.³⁸

הטבילה הייתה חלק בלתי נפרד מעבודת ה' של הבעש"ט, והוא העיד שכל מדרגותיו הרוחניות
נבעו מההתמדה על טהרת המקווה:

אמר הבעש"ט שמה שזכה לכל המדרגות שלו הכל היא בעבור שהתמיד בטהרת המקווה
תמיד, ובאמת זה ענין גדול מאוד כי המקווה מטהר את הגוף והנפש וצריך לעשות הכל בכוונה
ולא כמצוות אנשים מלומדה, שאז חס וחלילה אינו נחשב לכלום.³⁹

הטבילה במעיין זיככה את נפשו ואת שכלו של הרועה לקלוט את הא"ב. הסבריו ההיסטוריים
של הבעש"ט מעידים על עומק הברורות של הרועה. ייתכן שידע על חורבן הבית, אולם הקישור
הרעיוני והאמוני שבין החורבן לגאולה היה זר לו. תקוותו של הבעש"ט התנפצה כשנשמעו קולות
פעמונים מתוך העיר שהבהילו את הרועה והרעידוהו, והוא רץ לאסוף את הצאן. לשאלתו של
הבעש"ט מדוע הוא רץ הייתה תשובתו שהוא מפחד מבעלי הצאן שיבואו להכותו ולא ישלמו לו
את שכרו. רגשי האשמה על שנטש את הצאן שיבשו את שיקול דעתו. הצרכים הגשמיים, כמו
הדאגה לשלומם ולכספו, גברו על פני המטרה הרוחנית שהוחמצה. בשורות האחרונות של הסיפור
מכונה הרועה בתואר הכבוד "ר' משה", אף שתגובותיו בשל מיעוט הבנתו את גודל השעה הכשילו
את המשימה. הבעש"ט לא האשימו כיוון שראה בכך את ניצחונו של "בעל הדבר", היינו הס"מ.
במקום אחר מסופר:

והבעש"ט הק' ז"ל הי' אצלו בעת שהכת ש"ץ שר"י התגברה בעולם ושאל רבינו הבעש"ט
ז"ל מן השמים מי יוכל לבטל אותם, וענו שהוא עם הה"ק ר' מאיר הנ"ל והה"ק ר' הערש ז"ל,
והה"ק ר' משה פאסטעך ז"ל שהי' צדיק נסתר יוכלו לבטל אותם, ואז נסע לפרימישלאן ומשם
לפאטיק ומשם להרועה הקדוש ר' מ"ה הנ"ל ועשו מה שעשו...⁴⁰

על פי סיפור זה נחשב ר' משה לצדיק נסתר ולא לבור אמתו כפי שמתקבל הרושם מהסיפור
הראשון. ייתכן שר' משה הרועה היה צדיק נסתר בעל ידיעות רבות ונעלות שהציג עצמו לצורך
עבודת ה' שלו כבור.

מכל מקום, נראה שיחסו של הבעש"ט לאנשים שהיו בשוליים מושפע מהתפיסה האלוקית
הרואה את פנימיותו הטהורה של האדם ואת כוונות לבו. לכן סיפור זה הוא מפתח להבנת גישתו
החינוכית, הסבלנית, המקרבת והאמונית של הבעש"ט לאנשים אלו. כך לימדנו הבעש"ט כיצד
להגשים בפועל את דברי חז"ל הדורשים מהאדם להידבק בקב"ה ובמידותיו:

נקרא המקום רחום, אף אתה היה רחום. הקדוש ברוך הוא נקרא חנון, אף אתה היה חנון...

38 לטבילה משמעות רוחנית בחסידות בעקבות השפעת האר"י. במיוחד החשיב הבעש"ט את הטבילה כהכנה
לשבת, וגם בשבת בבוקר. ראה א' וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים תשס"ג, עמ' 144.

39 ר' ש"מ מענדיל, בעל שם טוב, ירושלים תשנ"ג, יתרו, סימן יד, וראה שם את כוונותיו של הבעש"ט בשעת
הטבילה.

40 י' לייפר, תפארת מהר"ם על ר' מאיר מפרימישלאן, ירושלים תשי"ח, עמ' ה, סימן ג.

נקרא המקום צדיק... אף אתה היה צדיק. נקרא המקום חסיד... אף אתה היה חסיד.⁴¹

חיפוש לא שיפוטי של הגורמים לאי הבנת הנקרא

סיפור זה מדגים את יחסו של הבעש"ט לטעותו של יהודי עם הארץ שלא ידע לקרוא וטעה בפירושו המילים בקריאת שמע.

בימי הבעש"ט זלה"ה היה פעם אחת עצירת גשמים. וראה [הבעש"ט] אדם אחד הדיוט שצועק ומתפלל ואומר פסוק זה "ועצר את השמים ולא יהיה מטר" ולא גער בו, מפני שראה שתפלתו מקובלת למעלה. לאחר שכבר ירדו גשמים, קראו ושאל אותו: מה היתה בדעתך בקראך הפסוק? אמר לו כי פירושו: "ועצר" מלשון וסחט את השמים, ולא יהיה מטר למעלה כי אם כל המטר ירד למטה.⁴²

הסיפור מאפיין את היהודי כ"אדם הדיוט", כלומר חסר שכל והבנה של משמעות הפסוקים שהתפלל. הבעש"ט בכוח ראייתו העריך את תפילתם הגנה של היהודים הפשוטים שבמעמד החברתי היו בשולי החברה. הוא הבין שמפגשם הבלתי אמצעי עם בוראם מעורר רחמים ומביא ברכה אף על פי שאינם מכירים לא את כל הכוונות הקבליות ואף לא את המשמעות הפשוטה של מילות התפילה. הוא התבונן ביהודי הדיוט זה והבחין שתפלתו האמתית השפיעה על מהלכי שמים ואכן הגשמים ירדו, לכן לא גער בו הבעש"ט, אדרבא, הוא היה סקרן להבין את כוח תפילתו של היהודי, על כן שאל אותו מה הייתה כוונת לבו באמרו את הפסוק "ועצר את השמים". מסתבר שהיהודי אמנם קרא נכון את הפסוק, אך פירשו בצורה מוטעית. הוא חשב שהפעול "עצר" משמעו "סחט", ומשום כך התפלל שהקב"ה יסחט את השמים ויוריד את המטר מן השמים לארץ. גם את חלקו השני של הפסוק, "ולא יהיה מטר", הוא הבין בצורה הפוכה מהפשוט. לפי הבנתו השגויה כבר לא יהיה מטר למעלה כי הכול ירד למטה. ההבנה המוטעית היא הן בסיבה (עצר) והן בתוצאה (ולא יהיה מטר).

הסיפור מדגים קושי בהבנת הנקרא שנובע מחוסר ידע ומבורות. הבעש"ט מבין את מקור הטעות, אינו שיפוטי, אינו מבקר, אינו לועג ואינו מזלזל ביהודי הפשוט שהבין בצורה הפוכה את משמעות המילים, אדרבא, הוא מכיר בגדלות הנפש של המתפלל, ככוונתו האמתית שהכריעה את גזרת השמים ובכוח תפילתו שבזכותה נענו כולם וירד המטר על הארץ.⁴³ הבנתו המוטעית של היהודי וזעקותיו בתפילה עולים בקנה אחד עם דברי הבעש"ט כשהוא מסביר על דרך משל כמה נהנה הקב"ה מהאדם אפילו אם הוא מדבר דברי שטות, ובלבד שכוונתו

41 ספרי, עקב, פסקא מט.

42 רבי אהרן ברבי צבי הירש מאפטא, כתר שם טוב, חלק ב, [זלקווא תקנ"ד/ג"ה] ניו יורק תשמ"ו, עמ' כג, ב. על מקורות נוספים של הסיפור ראה נגאל, הסיפורת החסידית (לעיל, הערה 10), עמ' 235 הע' 4.

43 נתנאל לדרברג מתייחס לסיפור זה בהקשר ליכולותיו של הבעש"ט לסייר בעולם העליון, להשפיע על ההכרעות ולהמתיק את הקטרוגים על ישראל. שם הוא נוכח לדעת שלמעלה ערכם של בני האדם שונה מערכם בעיני החברה. ראה לדרברג, סוד הדעת (לעיל, הערה 8), עמ' 37-38.

תהיה לשם שמים:

שמעתי ממורי הבעש"ט זלה"ה ביאור מוסר הכנעה כנגד הגאווה, כי הקב"ה ברא העולם הזה ובתוכו האדם בצלמו, כדי שישרה בו כמאמר רבותינו ז"ל "נתאוהו להיות לו דירה בתחתונים". ולמה עשה? הלא המלאכים הם כל אחד שלישי עולם ואורות יפות ומצוחצחות עד מאוד? עם כל זה יש לו יותר תענוג מן האדם, כמשל הציפור המדברת לפני המלך, אפילו דברי שטות, יש להמלך יותר תענוג מכל מליצות השרים המשוררים. כך האדם החומרי כשמעלה במחשבתו עולמות עליונים... אזי יש התפארות גדול להקב"ה.⁴⁴

הסיפור מסתיים בתיאור הרושם הגדול שעשו אותיות אלו בשמים. בכוחן האמתי שנבע מהלב השבור הצליחו לעלות לכיסא הכבוד יחד עם תפילות נוספות של עם ישראל שהתקבלו בשמים בברכה.

השקעת מאמץ בהוראה לילדים בעלי קשיים לימודיים

רבי נטע מחלם היה מתלמידי רבי אלימלך מליזענסק ורבי מרדכי מנישכיו.⁴⁵ הסיפור הבא מתאר את מסירתו בהוראת ילדים בעלי קשיי למידה.⁴⁶

הרב הקדוש המפורסם הזה בימי חורפו היה מסתופף בצל קדושת מרון הקדוש הרבי אלימלך זצוק"ל מליזענסק. והיה מלמד אצל כפרי אחד, אשר היה מחזיק אורענדע [חכירה] בכפר סמוך לעיר וולאדווע. ולמד הרב הקדוש עם שני נערים. אולם התלמידים היו עמי הארץ, יען כי דעתם היה מאוד קלושה ומוחם היה חלושה. ומתוך זה לא רצו לקבל עליהם עול תורה. לזאת לא יכלו לקבל מן רבם הקדוש, אשר היה גדול בתורה ומלא וגדוש בש"ס ופוסקים. אולם הוא לא השגיח כלל על עבודתו הקשה עליו להשפיע תורתו בלב נערים האלו, ועבד עבודתו המוטל עליו בעמל ידיים ובחריצות נפלא. ולמד עימם כל היום לרבות הלילות.

הסיפור ארוך ומתאר את עבודת ה' של הצדיק בלילות ואת דרך אכילתו בביתם. כדי לא לביישם היה עושה עצמו כאוכל אך ירק את האוכל למטפחת (אולי כי לא סמך על כשרות המזון), כמו

44 אהרן ברבי צבי הירש מאפטא, כתר שם טוב (לעיל, הערה 42), עמ' 120.

45 רבי אלימלך מליזענסק, מתלמידי ה"מגיד" ממזריטש, דור שלישי לחסידות. אחיו של רבי זושא מאניפולי. נפטר בתקמ"ו. מפיצה החשוב ביותר של החסידות בגליציה ובפולין, תע"ז-תקמ"ז (1717-1787).
רבי מרדכי מנישכיו, תק"ב-תק"מ (1742-1780), היה תלמידו של רבי יחיאל מיכל מזלוטשוב, ויחד עם רבו ביקר אצל המגיד ממזריטש. היה גדול בתורת הנגלה וגם נתפרסם כבעל רוח הקודש, בבחינת "עין רואה ואוזן שומעת", וזכה להערצת אלפי חסידים. מעטים מדברי התורה שלו נדפסו בספר קטן, "רשפי אש" [ורשה תרכ"ט], ויחד עם ליקוטי דבריו מתוך ספרי אחרים ב"רשפי אש השלם" [ורשה חש"ד] [אנציקלופדיה, אתר דעת].

46 רבי נטע מחלם, תלמידו המובהק של רבי אלימלך מליזענסק, וכן נסע לרבי ברוך ממז'בוז'. לאחר פטירת רבי אלימלך החל לנסוע לרבי מרדכי מנישכיו, אותו החשיב לרבו אף אחר שהחל להנהיג עדה משלו. בתקופה זו נסע גם לחווה מלובלין, שם התחבר גם לרבי דוד מלעלוב, היהודי הקדוש ורבי שמחה בונים מפשיסחא. נפטר בראש חודש שבט תקע"ב. רוב דברי התורה שכתב נשרפו. כתב יד אחד נותר והודפס בתרג"ב בספר "נטע שעשועים" בהוצאת נכדו, רבי נחמיה בידרמן.

כן ישב בלילות ולמד כאדם קדוש. כך התגלה בפני אותה משפחה, והם הבינו שלפניהם איש אלוקים. הסיפור משקף קשיים לימודיים של הילדים שמתוארים כמי ש"דעתם היה מאוד קלושה, ומוחם היה חלושה", כלומר הם סבלו כנראה מפיגור שכלי מסוים שהקשה על קליטת החומר, ולכן לא יכלו לקבל עול מלכות שמים. מוגבלות זו לא אפשרה להם לקלוט את גודל אישיותו של רבם, וכמובן לא היו מסוגלים להבין את מה שניסח להעניק להם. יש לציין שההורים לא חסכו בחינוך ילדיהם וניסו הכול כדי לקדםם על ידי מתן שיעורים אלו מפי הצדיק. ר' נטע מתאפיין בכישוריו הפדגוגיים, ולמרות הקשיים לא רפו ידיו אלא התאמץ בחריצות רבה ללמד גם בלילות. כשההורים הבינו שתלמידי חכמים גדולים לא יהיו ביקשו ממנו שילמדם חומש, רש"י ומוסר. הם העריכו את מסירותו של המלמד שלימד באמונה ובתמימות. לדבריהם:

הנה אנחנו יודעים כל עבודת המלמד הזה בשני בנינו אלה, וכי עובד עבודתו באמת ובתמים, עד שאין בנמצא כמוהו מלמד אשר ילמוד עמהם באמונה כל כך.⁴⁷

שימוש באסטרטגיות של פיצוי על לקויות

הילד והחליל

איש כפרי אחד, שהיה מתפלל תמיד בימים נוראים בבית מדרשו של הבעש"ט ז"ל, היה לו ילד אחד אטום לב מאוד ולא היה יכול לקבל אף צורת האותיות, ובפרט לומר שום דבר קדושה. ולא היה אביו לוקח עמו בימים נוראים העיר, יען כי אינו יודע מאומה. וכאשר נעשה בר מצווה לקחו עמו על יום הכיפורים, שהיה אֶתו עמו לשמרו שלא יאכל ביום הקדוש לחסרון ידיעתו והבנתו. והילד היה לו חליל, שהיה מחלל תמיד בעת יושבו בשדה לרעות את הצאן והעגלים. ולקח אֶתו עמו בכיס בגדו את החליל ואביו לא ידע מזה. הנער היה יושב כל המעת לעת הקדוש בבית המדרש ואינו יכול לומר מאומה. בעת תפלת מוסף אמר לאביו:

"אבי, יש אֶתי עמי החליל שלי ואני רוצה מאוד ליתן קול על החליל".

נתבהל אביו מאוד וגער בו ואמר לו:

"הישמר לך ושמור נפשך מאוד לבל תעשה את הדבר הזה"

והוכרח להתאפק. בעת תפלת מנחה אמר לו עוד הפעם:

"אבי הרשני ליתן קול ולחלל בחליל שלי."

וקלל אותו קללה נמרצת והזהיר בו באזהרה רבה לבל ירדיב בנפשו חלילה לעשות כזאת. ולא היה יכול ללקחו מיד הנער, יען כי הוא מוקצה. אחר תפלת המנחה אמר לו עוד הפעם וביקש מאביו:

"יהי מוה, הרשני נא לחלל איזה קול".

כאשר ראה אביו תשוקתו מאוד, וכי נכספה נפשו מאוד לחלל, אמר לבנו:

47 ש"ג רוזנטל, התגלות צדיקים תפארת צדיקים, ג' נגאל (עורך), ירושלים תשנ"ו, עמ' 45-51.

"באיזה מקום אתה מחזיק את החליל?"

והראה לו. ולקח אביו בידו את הכים והחזיק ידו על הכים והחליל, לשמור לבל יקחנו לחלל עמו. וכן התפלל תפילת נעילה וידו מחזקת את כים בגד הנער עם החליל. באמצע התפילה שמט הנער בחוזק רב את החליל מתוך הכים ומיד אביו ונתן קול עצום בהחליל. תמהו כל השומעים. והבעש"ט, אחרי הקול הזה, קיצר מהרגלו. ואמר אחר התפילה: "הנער הזה עם קול חלילתו העלה כל התפילות והקל מעלי".

ואמר סיבת זה, כי הוא אינו יודע לומר מאומה וכאשר כל היום הקדוש ראה ושמע רבת תפילת ישראל וניצוץ קדשו בערה בו כמו אש ממש, והיודע יכול להלביש תבערת הקדושה והתשוקה בתיבות התפילה לפניו יתברך, אך הוא אינו יודע מאומה ולא מצא בעצמו לרות צמאונו, רק לחלל בחליל לפניו יתברך, רק שאביו מנעו, ואש תשוקתו בערה בו בכל פעם יותר עד כלות נפשו ממש ובחוזק תשוקתו חלל באמיתת נקודת לבבו בלא שום פנייה, רק נקי לשמו יתברך, רחמנא ליבא בעי והבל פיו הנקייה נתקבל מאוד לרצון לפניו יתברך ועי"ז [ועל ידי זה] העלה כל התפילות.⁴⁸

הילד מאופיין כילד "אטום לב", תואר שהיה מקובל גם בימי הביניים, כפי שראינו בראשית הסיפור.⁴⁹ ייתכן שהיה בעל מנת משכל נמוכה או גבולית בתוספת ליקוי דיסלקטי שלא היה ידוע באותם ימים. הסיפור אינו מפרט את הסיבות לאטימות הלב.

בשל מוגבלותו הוא נשלח לרעות את הצאן. בכך הוצא הילד לכאורה לשולי החברה ונבצרה ממנו האפשרות לקבל חינוך יהודי בסיסי. אולם יחד עם זאת, במקורותינו ידוע שרעיית צאן משביחה את פנימיותו של האדם. כך היה אצל משה רבנו, וכך היה אצל דוד המלך. שם בשדה באו לידי ביטוי תכונות המנהיג שלהם, אהבת החי והדאגה לשלומם. שם היה מבחנם המוסרי של האנשים.⁵⁰ יש להניח שגם ילד זה, למרות "אטימותו", רכש כמה תכונות בזכות עיסוקו, כמו אחריות בשמירה על הצאן ויכולת ארגונית בהשגחה על הכבשים שלא יתפזרו. יכולות אלו, והעובדה שהיה מוסקלי, היו נקודות אור באישיותו שלא הוערכו דיין על ידי סביבתו הקרובה.

היום, לאור כל הידע שהצטבר בנושא לקויות הלמידה, מומלץ לעקוף את המגבלה, לאתר את היכולות האחרות שיש לבעל הלכות וליצור אסטרטגיות של פיצוי, כלומר לחזק את הלקוי בכישרונות שקיימים בו. מתגובתו של האב בבית הכנסת לא ניכר שהוא הבין את הצורך הנפשי

48 יעקב מרגליות, קבוצת יעקב, פרעמישלא תרנ"ז, דף נג ע"א.

49 מקור הביטוי "אטום לב" הוא כנבא בתרא יב ע"ב: "אמר רב הונא בריה [בנו] של רב יהושע: הרגיל בין אפילו לבו אטום כבתולה בין מפקחו", ומסביר שם הרב עדין שטיינזלץ: "אף אם היה לבו אטום הריהו נפתח להבנה". כלומר במקור זה המשמעות היא שלבו סגור, אך בהשאלה פירוש הביטוי הוא רפה שכל ובעל הבנה מוגבלת. לפרשנות מעמיקה לסיפור ראה י' אלשטיין, מעשה חושב, תל אביב תשמ"ד, 1983, עמ' 11-26. הסיפור כולל בתכנית הלימודים בבתי הספר הדתיים. גרסאות אחרות של הסיפור: מ' בובר, "החליל", בתוך: אור הגנוז, תל אביב תשל"ט, עמ' 79-80; מ"י בן-גוריון, "החליל", בתוך: ממקור ישראל, תל אביב תשי"ז, סיפור תקכט, עמ' שי; ש"י עגנון, "החליל", בתוך: ימים נוראים, תל אביב תשכ"ח, עמ' שס; ש' אש, "הצדיק הכפרי", בתוך: כתבי שלום אש, אודיסה תרע"ג, עמ' 89-92. בגרסה זו במקום החליל מופיעה השריקה. השוואות לגרסאות יהודיות ובינלאומיות ראה אלשטיין, מעשה חושב, שם, עמ' 11-26.

50 על הרועה כסמל לאדם התמים בסיפור החסידי ראה דביר-גולדברג, הצדיק (לעיל, הערה 20), עמ' 30-33.

של הילד לבטא את עצמו בנגינה בחליל ולא חיפש דרך לפצותו.

בדרך כלל לא ביקר הילד עם אביו בבית הכנסת בימים נוראים, אך כיוון שהגיע לגיל שלוש עשרה העדיף האב לקחתו עמו לבית הכנסת כדי לשמור עליו שלא יאכל ביום הכיפורים. תיאורו השלילי של הילד בתחילת הסיפור מתהפך בשעה שהאב נאבק עמו בשעת התפילה. הקורא חש ברגשות האמת שגעשו בתוכו של הנער שרצה לחלל ובכך לבטא את תפילתו לבורא עולם. התנגדות האב רק הגבירה בו את כמיהתו, והוא חיפש כל פרצה בשעת התפילה להצליח במשימתו. נקל להבין גם את תחושת האב שחשש לחילול היום הקדוש. פעמיים ביקש הילד רשות מאביו, בתפילת מוסף ובתפילת מנחה. האב נחרד מהבקשה והחזיק את ידו על הכיס שבו החזיק הבן את החליל. בתפילת נעילה לא יכול היה הילד להתאפק, הצליח לשמוט את החליל מידו של האב ולהוציאו מכיסו והשמיע ממנו קול עצום באמצע התפילה.

כל המתפללים, כולל הבעש"ט, תמהו מאין בא הקול הזה. הבעש"ט הסביר למתפללים במשפטים ספורים מה הייתה השפעתו של הקול ששמעו. נער זה העלה את כל התפילות "והקל מעלי" בעבודתי. פעמיים הדגיש הבעש"ט שהילד לא ידע מאומה, כלומר לא שכלו או השכלתו גרמו להתנהגותו אלא הרגשת צימאון נפשו, "תבערת הקדושה והתשוקה" להתפלל.

השורש "חלל" נמצא בסיפור שמונה עשרה פעמים, וכך הופך למוטיב מנחה בסיפור.⁵¹ במשמעויות השורש יש ניגודיות. האב חשש מהחליל שהוא עלול לגרום לחילול היום הקדוש, וכן שאסור לטלטלו משום שהוא מוקצה, אך אצל הבן קול החליל הוא אמצעי להתעלות מעל המגבלות והוא קול שנובע מעומק נשמתו ומכמיהתו לביטוי תשוקת הקודש שבו. התפילה עבור הנער הייתה פריצת רגשות של אהבה וחיבה לקב"ה שהיו חבויים בו, והוא חש צורך בלתי נשלט לבטאם בדרך היחידה שהכיר ושבמיומנויותיה שלט. התייחסות לסמליות של החליל נמצאת בדרשתו של רבי אלימלך מליז'ענסק בטקס הבאת הביכורים:

וזהו "החליל מכה לפניהם" (ביכורים ג, ד) על ידי המצות של הבאת ביכורים היכו החלל ואויר העולם שהוא מלא חיזונים, היכו ובערו אותם על ידי מצות זאת. חלול (לדעת נגאל צריך להיות חליל)⁵² הוא לשון חלל ואויר.⁵³

על פי הסברו של רבי אלימלך ניתן להבין שלצלילי החליל הייתה השפעה כפולה, על הסביבה ועל הנער. הם היכו ושברו את כל המחיצות החיצוניות שהיו בחלל בית הכנסת והצליחו לחדור להיכל ה', כפי שראה הבעש"ט בכוחו המטאפיזי, אך הם הצליחו גם להבעיר את התבערה הפנימית של הנער ואת תשוקתו להתפלל.

שלוש פעמים נמצא הביטוי "אינו יודע כלום" ומציין את מצבו האמתי של הנער, שהוא מוגבל

51 מוטיב מנחה, בלעז לייט מוטיב, הוא רעיון ראשי המשתלט על שאר המוטיבים ביצירה, מארגן אותם סביבו ומניע אותם אל המטרה. על פי א"א רבלין, מונחון לספרות, תל אביב תשל"ח, עמ' 32.

52 נועם אלימלך (בעריכת ג' נגאל), ירושלים תשל"ח, חיי שרה, יא ע"א.

53 נועם אלימלך, חיי שרה, יא ע"א. על סמך המקור במשנה בולט משחק המילים "חליל/חלל", וגם "מכה" ו"לפניהם".

ברמתו השכלית, אינו יודע לקרוא, אינו יודע לכתוב, אינו יודע לומר דבר שבקדושה, אולם הפלא ופלא: הוא כן כמה, יש בו אש תבערה, אש של צימאון לחלל לפני בוראו. יכולות נפשיות אלו עומדות בניגוד לתיאורו על ידי הסובב אותו ועל ידי אביו.

על פי הסבר זה נראה שהביטוי "אטום לב" שהופיע כתחילת הסיפור כאפיון הנער מכיל גם משמעות אירונית. אביו וסביבתו ראו את אטימותו, אולם אטימות זו כשפרצה החוצה העלתה עמה זרמי אמונה וכמיהה לקב"ה. על כן אפשר אולי לשאול: מי אטם את כל מעיינות הרגש העז שחש הילד? על פי התפיסות החינוכיות המודרניות יש לגלות בילד את כוחותיו המוסתרים ולהעצימם. בדרך זו ירכוש הילד ביטחון עצמי ויכולת שליטה על רגשותיו. גישה חינוכית זו לא פעלה ביחסו של האב לבנו.

דמותו של הבעש"ט מועצמת בסיפור, כי הוא בעל היכולת לראות ולחשוף את הנסתר מעיני החברה, ואפילו מעיני האב הקרוב לבנו. האב שבוי בתפיסה המקובלת שאת החרגי יש לשלוח הרחק מהציבור, לרעות את הצאן ואת העגלים, שמא יפריע, שמא "יעשה בושות". אבל דווקא עיסוק פשוט כביכול וחסר מעוף, הרחק מבני האדם, בחברת העשבים, הירק ובעלי החיים, נותן מרחב לקולו הפנימי של הנער. הוא מגלה גם את יכולותיו בתחום הנגינה. הסיפור מתאר את המאבק המיילולי, ואפילו הפיזי, שבין האב לבין הבן, כשידו של הבן הייתה על העליונה. האמת הפנימית שלו ניצחה. רק הבעש"ט בכוחות הראייה שלו היה מסוגל לקלוט את ההשפעה הרוחנית של מהלך הבן, ובדבריו לציבור המתפללים הוא מדבר על הנער בהערצה רבה ומנתן את המוסכמות הרגילות. הבעש"ט, בכוח ראייתו הפנימית, חושף את עולמו הפנימי של הילד ואת יכולתו להשיג את הדבקות האמתית בבורא ללא מחיצות, ללא פניות וללא זיוף והעמדת פנים. אין ספק שתגובתו של הבעש"ט הממה את שומעיו, ובמיוחד את האב.

מוטיב "הקול" מודגש בסיפור שש פעמים בהקשר של קול החליל. קול החליל הופך למטונימיה לקול המיית הנער הבוקעת מעומק הנשמה, וזה בדיוק מה שגדולי החסידות הדגישו: "רחמנא לבא בעי" (סנהדרין קו ע"ב). הקב"ה רוצה את לבו הטהור של האדם ולא חשובה לו רמתו האינטלקטואלית.

דברי הבעש"ט באפילו משנים את מערך הכוחות בבית הכנסת ואת תודעתם של האב ושל כל המתפללים, כפי שאומר אלשטיין:

הנער עולה מבירא עמיקתא לאיגרא רמה להיות גיבור האירוע. מהפך תודעתי זה מתחולל באותה שעה אצל האב, בקהל המתפללים וכמוכן בתודעת קהל השומעים המאזין לסיפור. המהלך הקיצוני אינו תוצאה: הוא עצם גופו של המסר הסיפורי: עליית מעמדו של האדם הפשוט בישראל, זה שהופרש מכבר לעמדת השוליים. הוא קונה לו עתה מעמד לא בכוח השכלתו הפורמלית והתאמת התנהגותו למימסד, אלא בכוח היותו איש האמת האישית.⁵⁴

היחס לבורות

סיפור נוסף שניתן להבחין בו בנימה הומוריסטית מתאר את תפילתו של יהודי כפרי שמתפלל לרפואת הצדיק תוך שימוש ב"ברכת המתים", והצדיק מאפיין את תפילתו התמימה כמי שעזרה לרפואתו יותר מכל התפילות:

שמעתי ש"היהודי הקדוש" זצלה"ה היה פעם אחת חולה מאוד וגזרו צום ותשובה ותפילה וצדקה.⁵⁵ ובא איש כפרי אחד לעיר [פרשיסחא] ורצה לשתות צלוחית יי"ש בבית המזיגה, וצווחו עליו כולם שהיום יום תענית ציבור ובצרה גדולה רחמנא ליצלן על מחלת היהודי הקדוש, והתחיל גם הכפרי הזה לבקש רחמים מלפני ה' יתברך בזה הלשון: "ריבוננו של עולם עזור במהרה ותרפא את היהודי הקדוש זללה"ה [זכרונו לברכה לחיי העולם הבא] כדי שאוכל לשתות צלוחית יי"ש. ואחר כך שנתרפא היהודי הקדוש אמר שתפילת האישי הכפרי הזה נתקבלה בשמים יותר מכל התפילות, כי התפלל בתמימות גדול בלי שום פנייה שאתרפא במהרה כדי שיוכל לשתות יי"ש והבן.⁵⁶

הפער בין האישי הכפרי הפשוט לבני העיר מקורו בחוסר הידע של הכפרי על מחלתו הקשה של הצדיק ועל גזרת התענית של בני העיר. הוא ביקש בתמימות לשתות יי"ש, אך הם במקום להסביר לו מה קרה נזפו בו בצעקות והסבירו לו שנקבעה תענית ציבור ותפילה להחלמתו של הצדיק. היהודי הכפרי הפשוט שלא ידע להתפלל, מסיבות שהסיפור אינו מזכיר, הצטרף מיד לתפילות הרבים בנוסח של תפילה אישית, כפי שחש. הוא ביקש רחמים להחלמת הצדיק כדי שיוכל לשתות יי"ש. רפואת הצדיק תאפשר לו למלא את צרכיו ואת כמיהתו ליי"ש. איש כפרי זה בבורותו קישר בין מחלת הצדיק לבין מחסורו הפרטי, ולכן תפילתו הייתה אמתית וללא פניות. בורותו של האישי הכפרי מטובלת בהומור, שכן בתפילתו לרפואת הצדיק הוא השתמש ב"ברכת המתים": "זכרונו לברכה לחיי העולם הבא". זהו שילוב יפה המעורר חיוך אצל הקורא, כיוון שהאיחולים מעומק הלב המנוסחים במטבעות לשון החדורים יראת שמים וכבוד לחכמים מגלים בורות טוטלית לגבי משמעותם, או לחילופין חוסר הבנת המציאות שהצדיק עוד חי. אולם כשהחלים הצדיק הוא ציין שתפילתו האמתית ללא פניות של האישי הכפרי נתקבלה בשמים יותר משאר התפילות.

המאמץ הנפשי של לקוי למידה או של אדם בור שאינו יודע לקרוא לבצע משימות הוא גדול, ורק הבורא יכול להעריכו. אף כי הסיבה האמתית לתפילת הכפרי הייתה אישית ואגואיסטית, מכוח העובדה שניסה בכוחותיו וביכולותיו להתחבר לקב"ה מתוך כוונה אמתית ומתוך זכות נפשית נתקבלה תפילתו בשמים.

55 ר' יעקב יצחק רבינוביץ מפשיסחה כונה בשם "היהודי הקדוש", נולד בי"ט תשרי ה'תקכ"ו ונפטר בי"ט תשרי ה'תקע"ד. יצר שיטה חסידית המאופיינת בחריפות, למדנות, התנגדות למופתים, התרחקות משטחיות והתעמקות בפנימיות החסידות. ממשיכי דרכו היו ר' שמחה בונים מפשיסחה ור' מנחם מנדל מקוצק.

56 יועץ קים קדיש רקץ, שיח שרפי קודש, פיעטרקוב תרפ"ג, חלק ב סימן רסג, עמ' 80-81.

התמודדות עם חסך לימודי על ידי מוטיבציה אישית ובעזרת סביבה תומכת

הסיפור הבא מדגים את הנחישות של הגיבור ואת רצונו העז להתגבר על הקשיים הלימודיים שאיננו יודעים את סיבותיהם. על פי הסיפור ניתן להבין שהבורות הייתה תוצאה של הזנחה כלכלית וחינוכית בילדותו. בנוסף לכך הסיפור מוכיח את כוח הברכה של הצדיק ואת השפעתה על נפש האדם. כמו כן בולטת ההשפעה החיובית המעוררת והתומכת של הסביבה בקידום האדם שמעולם לא למד קרוא וכתוב.

סיפר לי חסיד ותיק נאמן ירא אלוקים מדאברין הסמוכה לפלאצק כי בעת שנסעו אגודה של כמה אנשים מדאברין לקאצק כימים הקודמים עם עגלה מיוחדת ישר לשם והתמהמהו שם עלי דרך ממש כל השבוע עד שבת קודש, כי הדרך היה רעוע מאוד והשלג וכפור היה מונחים עלי ארץ אין יוצא ואין בא. ופתאום באמצע נסיעתם נראה אליהם איש יהודי אחד וכדמות נער שלא נשא עוד וציוה וביקש מאתם שיעמדו עלי דרך וכן עשו. ושואלים אותן מה מבוקשו וענה להם שהוא נער עני ואביון והולך שליחות כאשר שולחים לו. וכעת הוא הולך שליחות אחד ולא יכול לילך שהוא עייף מחולשת הדרך והוא רוצה מעט לישב גם כן על עגלה שלהם, וענו לו הן. וישב על עגלה, ושואלים אותו אם הוא רוצה ליסע עמהם, והשיב להם הן. ושאל אותם להיכן הם נוסעים, וענו אותו לקאצק להרבי דשם. והתחיל עמהם לדבר שהם ירשו אותו ליסע לקאצק וגם שיכנס לקודש פנימה. והתחילו כמעט לצחק מאתו הלוואי שאנחנו נכנס לשם.

והנער הנ"ל היה עם הארץ ולא יכול להתפלל וגם שלא ידע פירוש המילות וכאשר באו לקאצק, והיה אז בכבודות גדול טרם שיכלו ליכנס לקודש פנימה ולקבל ברכת השלום כנהוג, והנער הנ"ל ביקש מאתם שהוא גם הוא רוצה ליכנס שם ולא היה באפשרי אז ולא רצה ליסע חזרה לביתו והתמהמה שם איזה שבועות עד שנכנס לקודש פנימה ולקבל מאתו ברכת שלום. שאל אותו הרב הקדוש זצ"ל מה אתה רוצה? ואמר בזה הלשון:

איך וויל זיין א יוד [אני רוצה להיות יהודי]. וברך אותו, ופטרו גם כן תיכף שלום שיהיה איש נאמן, ונסע לביתו. והיה כשבא לביתו הלך לבית המדרש והתחיל להביט בהסידור ובחומש וביקש מהבחורים שלמדו בבית המדרש שהם ילמדו עמו פשט של המילות. והדבר היה לפלא בעיניהם מחמת שהם ידעו בטוב שהוא איש עם הארץ ובעל עגלה, ואעפ"כ למדו עמו בנעימות לאט לאט עד שהתחיל לידע פירוש המילות וגם פרשה חומש, ובתוך ימי שבתו בבית המדרש בא אליו אמו מדוע שיושב פה ואיננו רוצה להיות בעל עגלה או איזה שליח כדי לפרנס את עצמו, כי היה יתום מאב רחמנא ליצלן. והוא עמד באחת שלא יצא מבית המדרש עד שיוכל ללמוד. ולא ארכו הימים והיה יכול ללמוד היטב ונעשה ירא שמים גדול עד להפליא ואיש מצוין גדול במעלות ובמידות, ונשא אח"כ ויצאו מאתו בנים תלמידי חכמים מופלגי תורה, והיה מהאנשים מובהרים מעיר שדר שם בתור חסיד ולמדה עד שבסוף ימיו גם כן היה אז מדובר שהוא יתחיל לנהוג נשיאות. והרבה אנשים באו לשם בבקשות רבות ושונות ועמו

נתקיים אמרי פי צדיק בעזרת ה' יתברך שיהיה איש נאמן. על צד היותר טוב.⁵⁷

הסיפור מפגיש את הקורא עם הווי חיים רֵאליסטי של היהודים בתחילת המאה ה-19 שנסעו בעגלות לצדיק ר' מנחם מנדל מקוצק ונסיעתם התעכבה בשל השלגים והקור העז.⁵⁸ כמו כן הקורא מתוודע לתנאי החיים הקשים של נער השליחויות המבקש מהחסידים לעלות לעגלה ולנוח מעמלו.

בדו-השיח שלו עם החסידים הוא שמע על מטרת נסיעתם וביקשם להמשיך ולנסוע עמם לצדיק ולהיכנס אליו. תגובתם הייתה צחוק, שכן הם עצמם חששו שלא יוכלו להיכנס לצדיק. הסיפור מאפיין את הנער כעם הארץ שאינו יכול להתפלל ואף אינו מבין את פירוש המילים. עומס הקהל הרב שהגיע לצדיק לא אפשר לו להיכנס באותו זמן, וייתכן שהתעכבותו נגרמה גם בשל הנהגתו של הרבי מקוצק שגם לפני הסתגרותו לא עודד את הקרבה לחסידי ודחה רבים.⁵⁹ וראה זה פלא, הנער לא רצה לשוב לביתו. הוא התמהמה זמן מה עד שהצליח להיכנס אל הצדיק. התנהגות זו חושפת פן נוסף באישיותו של הנער. יש בו נחישות ותחושה שברכת הצדיק עשויה לשנות את גורלו ואת פרנסתו הקשה. יש להניח שתנאי חייו הקשים לוו בתסכול ובתחושה של נחיתות חברתית בשל בורותו הגמורה.

כשהצדיק שאלו מה הוא מבקש ענה לו בידיש: "אני רוצה להיות יהודי". השימוש בשפת היידיש מעצימה את בקשתו של הילד שהוא יהודי בהגדרתו הלאומית אך במהותו הפנימית הוא חש בחסרון.⁶⁰ בקשתו להיות יהודי אמתית היא בבחינת קריאה נואשת של מי שחש שעולמו הרב וכמי שחש תלישות חברתית ועייפות פיזית מעומס הבעיות הקיומיות של פרנסה קשה. הסיפור חושף בפני הקורא את צפונות לבו של הנער שלא למד מעולם ובהיותו יתום מאב נאלץ לצאת ולהתפרנס בעצמו.

הצדיק קלט את מהות הבקשה, בירך את הנער ואיחל לו שיהיה יהודי נאמן. ברכת הצדיק עודדה את הנער ונסכה בו כוחות נפש חדשים שעדיין לא הכיר, ומיד כשהביט בסידור חש קרבה למילים שהיו עבורו לפנים זרות ומרוחקות. הוא לא התבייש לבקש את עזרת הבחורים בבית המדרש שיסבירו לו את פירוש המילים. יש כאן שימוש ב"אסטרטגיה של פיצוי", כלומר התעלמות מרגשות נחיתות ובושה מתוך הבנה שרק על ידי עזרת אנשים הוא יוכל להיחלץ ממצבו הנחות. הבחורים בבית המדרש התפלאו, כי הכירוהו כעם הארץ. יש לציין לשבחם שהתחילו ללמדו באטיות ובנועם. גישה חיובית זו היא הדרך הנאותה שעשויה לקרב את לקוי הלמידה ואת האדם שאינו יודע לקרוא. יש לעודדו להמשיך במאמציו להשלים את כל פערי המידע שיש לו. כך לימדוהו את פירוש המילים בתפילה, וכך לימדוהו חומש. למרות הפצרותיה של האם שיצא לעבוד כי הוא יתום, הוא סירב ולא יצא מבית המדרש אלא התמיד בלימודו. חריצות גדולה ונחישות עצומה נדרשו מנער זה שהיה מודע למוגבלויותו וניסה לשנותן. הוא הבין שידע בקריאה

57 יועץ קים קדיש רקץ, שיח שרפי קודש, לוד' תרפ"ח, סימן תרכג, עמ' 120-121.

58 ר' מנחם מנדל מורגנשטיין מקוצק, נולד בתקמ"ז ונפטר בכ"ב בשבט תרי"ט.

59 על הסתגרותו של הרבי מקוצק בחדרו, על התרחקותו מתלמידיו ועל תוצאות התרחקות זו ראה מ' אורין, סנה בוער בקוצק, ירושלים תשנ"ז, עמ' 76-82.

60 שימוש בשפה זרה בטקסט נקרא "דיגלוסיה", והוא מופיע בצמתים חשובים בטקסט.

והבנה הם המפתח לעתידו של האדם. ואכן לא ארכו הימים והוא היה מסוגל ללמוד ונעשה ירא שמים ומצוין במידות. הוא הקים בית של תלמידי חכמים והיה מבחירי בני עירו. ברכת הצדיק נתקיימה.

נראה שהבורות בסיפור היא על רקע כלכלי קשה וחוסר יכולת לממן לימודים. אולם הסיפור ממוחיש שבעזרת ברכת הצדיק, בעזרת רצון אישי חזק ובעזרת סביבה תומכת ומעודדת ניתן להתגבר על חסך לימודי. זו הדרך האינדאלית לקדם את האדם הנחשל שחש נחות, מושפל ובזוי מבחינה חברתית לאדם בעל דימוי עצמי גבוה המסוגל לתרום לעצמו ולחברה.

סיכום

עיון בסיפורים חסידיים חושף את גישתו החינוכית של הבעש"ט בהתוויית דרך ייחודית לאחר ולשונה, זה שמסיבות שונות נותר מאחור בכורותו ובחוסר יכולתו להגיע לרף היהודי הגבוה שעיצבה החברה היהודית הלמדנית. הבעש"ט, והתנועה הדתית-החברתית שקמה בעקבותיו, העניקו גושפנקא חברתית ותוקף מוסרי לאוכלוסייה זו. מיחס של פטרונויות והתנשאות שזכו לו מצד החברה היהודית השתנה מעמד החברתי למעמד מכובד שזוכה לו מי שעבודת ה' שלו נובעת מתוך לבו ומתוך כוונה אמתית.

הבעש"ט ושאר הצדיקים מראשוני החסידות יצרו מהפך בהבנת נפשו של החרג, בחיזוק דימויו העצמי ודימויו בעיני החברה. הם עסקו בנושאים אלו בתורתם העיונית והגשימו את הנחיותיהם בחיי היום יום, כפי שנחשף בסיפור החסידי.

גישתם עשויה ללמד את ההורים ואת המונחים לתת אמון באדם באשר הוא אדם, להכיר בכוחותיו, לעודדו, לחזקו ולטפחו באהבה ובסבלנות.

בהקשר לליקויי למידה, האדם לא השתנה ועל כן המונחים המקצועיים שמקובלים במחקר החינוכי של ימינו מתאימים גם לתיאור מאפייניהם של ליקויי הלמידה בסיפורים החסידיים. כל כישלון בלימוד הקריאה והכתיבה היווה גם אז מניע פנימי להתפתחות רגשות שליליים, לכעס על אי ההצלחה, לחוסר אונים, לפחד, לייאוש ולדימוי עצמי נמוך כפי שזה ידוע היום. הסיפור החסידי, אף שאינו עוסק בהגדרות ובאבחונים של הלקויות, מתווה בפנינו כיוון חינוכי העשוי למנף את הנחשלים.